LUCIA LARSDOTTER

Lussi Lars

FRÅN MITTÅDALEN

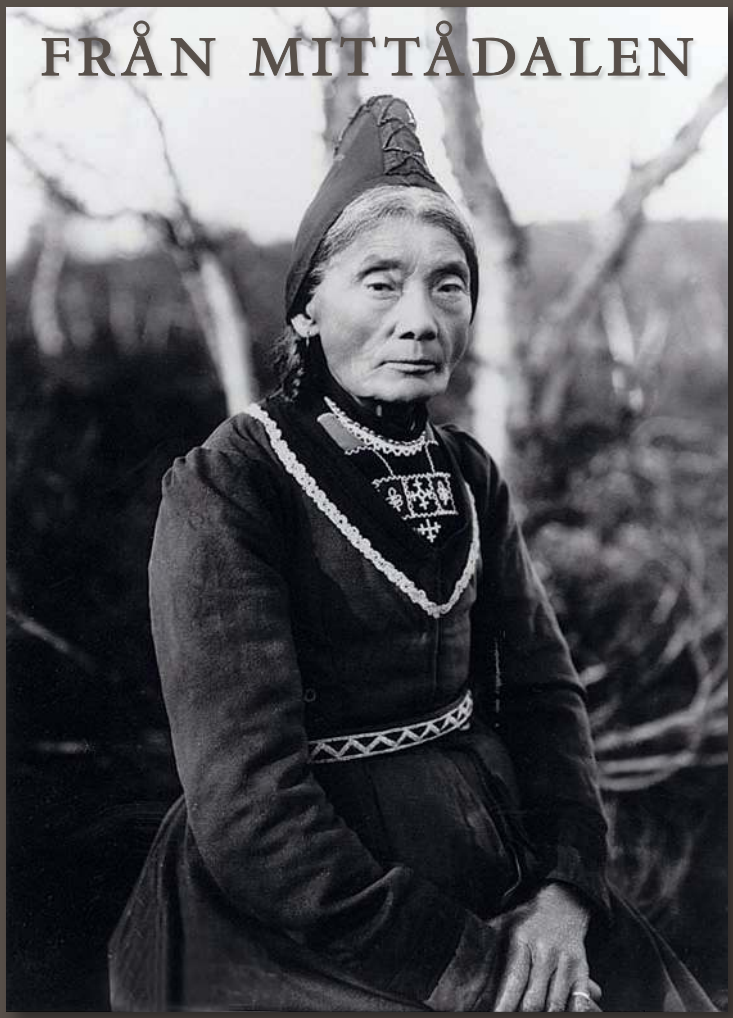

Ewa Ljungdahl · Ingrid Rehnfeldt

BAKGRUND

Sveriges länsstyrelser initierade 2010 projektet *Kalejdoskop.* Projektets syfte är att göra fler människor delaktiga i kulturarvsarbetet och samtidigt starta en diskussion om hur kulturarvet skapas, förändras och används. Som ett led i arbetet utlystes 2012 medel för att berätta historier som ska bredda synen på kulturarvet. Tanken är att ge röster åt det tysta kulturarvet och att förbisedda, dolda och bortvalda platser och människor ska få komma till tals. Det finns behov av att lyfta fram historier som fram till nu har fått stå utanför den nationella historieskrivningen.

Det samiska kulturarvet är ett tämligen tyst kulturarv och den samiska historien, framför allt sydsamernas historia, är till stora delar fortfarande en tyst historia. Mycket tack vare att det samiska språket framför allt är ett talspråk och att egna samiska källor därför nästan helt saknas. Speciellt samiska kvinnor kommer sällan fram i historieskrivningen. Framför allt har de »vanliga« samiska kvinnornas livsöden sällan lämnat några varaktiga avtryck efter sig.

I avsikt att låta en sydsamisk kvinna träda fram ur historien ansökte Gaaltije, sydsamiskt kulturcentrum i Östersund, i samarbete med Ingrid Rehnfeldt i Mittådalens sameby om medel från projekt Kalejdoskop, Länsstyrelsen i Jämtlands län. Ansökan beviljades i april 2012, och arbetet med att berätta om Lucia Larsdotter, Lussi Lars, från Mittådalen kunde sätta igång. Länsstyrelsen har finansierat utgivningen av den här skriften om Lussi.

Varför vill vi då berätta om just Lucia Larsdotter?

2005 påbörjade Gaaltije i samarbete med samebyarna i Jämtlands län ett dokumentationsprojekt, *Att spåra sin historia.* Arkeolog Ewa Ljungdahl var projektledare, och i varje sameby fanns kontaktpersoner. Projektets syfte var att dokumentera samebyarnas historia och att söka reda på och registrera äldre boplatser.

I Mittådalens sameby var Ingrid Rehnfeldt kontaktperson. Hon engagerade sig genast i arbetet och var ute med informanter och registrerade övergivna boplatser och andra spår efter äldre tiders verksamhet. Ett namn som ofta återkom var *Lussi Lars,* Lucia Larsdotter. »Här någonstans hade Lussi Lars sin kåta« fick Ingrid höra flera gånger när hon kom till en övergiven visteplats. Ingrid blev allt mer nyfiken på Lussi Lars, speciellt eftersom Lussi var hennes *matterahka,* hennes farmors mor. Vi pratade flera gånger om att vi skulle vilja veta mera om Lussi Lars eftersom vi hade »hälsat på henne« på hennes kåtaplatser och hade hunnit fundera en hel del över hur hennes liv hade sett ut.

Hur kan vi lära känna Lussi Lars?

Hur skulle vi bära oss åt för att få lära känna Lussi Lars lite bättre? Var kan man söka kunskap om en samisk kvinna som levde i Mittådalen från mitten av 1800-talet och en bit in på 1900-talet?

Den metod vi har använt oss av är en kombination av intervjuer, fältinventering och arkivsökning.

• INTERVJUER. Eftersom det snart är hundra år sedan Lussi Lars avled så finns det förstås ingen nu levande person som har träffat henne. Däremot lever hennes namn kvar. En anledning till att Lussi Lars fortfarande är ihågkommen är att flera av hennes efterlevande har stannat kvar som renskötare i Mittådalsområdet.

• FÄLTINVENTERING. Genom framför allt intervjuer men även korta uppgifter i brev och arkivhandlingar har vi fått kännedom om några ungefärliga platser där Lussi Lars och hennes familj hade sina kåtor. Vi har besökt platserna och letat spår i marken efter kåtor som övergavs för åtminstone hundra år sedan. Ibland har det varit riktigt besvärligt att

Ingrid Rehnfeldt står mitt i en kåtatomt nära Mittådalen. Kanske var det här som Lussi Lars hade sin kåta? Foto Ewa Ljungdahl.

hitta kåtatomterna, men till sist har vi lyckats så pass bra att vi nu kan följa Lussi runt på flera av hennes boplatser.

• ARKIVSÖKNING. Lussi och hennes familj går att hitta i kyrkoböcker, husförhörslängder, lappfogdearkiv och några andra arkiv. Det finns flera bevarade fotografier av henne, vilket är ganska ovanligt eftersom hon föddes i mitten av 1800-talet. Lussi Lars yngsta dotter Lucia gifte sig med fotografen Nils Thomasson, vilket kan vara en förklaring till de förhållandevis många fotografierna.

Utifrån de skrivna arkiven får vi veta »hårda« fakta kring Lucia, främst hennes släktförhållanden och årtal för giftermål, födslar och dödsfall.

Förutom de vanliga arkivuppgifterna finns det källmaterial som är speciellt för härjedalsamerna. Konflikten med Ljusnedals bruk under senare delen av 1800-talet innebar att samerna »hamnade i arkiven« på ett sätt som inte var vanligt i andra sydsamiska områden. Samerna protesterade mot brukspatron Farup på Ljusnedals bruk när han gjorde anspråk på renarnas betesmarker. Bland annat finns några brev bevarade, och utifrån dem får vi mer detaljerade upplysningar om renskötarna och deras familjer. Av lyckliga omständigheter fick Ingrid Rehnfeldt i sin hand två brev med överraskande personlig information om Lussi Lars familj, ett skrivet av Malin Doj och det andra av Margareta Larsdotter Ringdal. Båda kvinnorna var nära släktingar till Lussi.

Lussi Lars och en ej namngiven kvinna, förmodligen i Mittådalen. Lussi bär inte kolt, men har ändå den traditionella härjedalska mössan, tjurretjohpe, på huvudet. Svart mössa visar att hon var gift, ogifta kvinnor bar röd mössa. Foto Nils Thomasson. Gårds- och SäterArkivet, Härjedalens fornminnesförening.

Ingrid Rehnfeldt har intervjuat och sökt uppgifter om Lussi i arkiven. Fältinventeringen har Ingrid och Ewa Ljungdahl från Gaaltije gjort tillsammans utifrån de uppgifter som Ingrid har fått fram. Ulf Stefan Winka på Gaaltije har tagit fram ytterligare arkivuppgifter, och slutligen har Ewa Ljungdahl skrivit ihop det insamlade materialet.

När vi tittar närmare på arkivuppgifter, fotografier och boplatser och försöker analysera och tolka dem så växer bilden av Lussi Lars liv fram. Samtidigt hopar sig frågorna. Många frågor kan vi aldrig få några svar på, utan kan bara spekulera över. Vi har tagit med några av våra frågor i den löpande texten.

Berättelsen om Lucia Larsdotter, »Lussi Lars«

Lussi Lars finns inskriven under flera namn i de olika källorna; Lucia Larsdotter, Lucia Lussi-Lars Larsdotter, Lucia Jonasson Larsson, Lucia Larsdotter Doj och Lussi Larsson Doj. I vår text kallar vi henne för Lussi Lars eller bara Lussi.

Lussi Lars är klädd i en sydsamisk dräkt med pärlbroderier på barmklädet, runt ringningen och på bältet. Dräkten har puffärmar, vilket säkert var mycket modernt för tiden. Det långa håret är flätat. På vänstra handens lillfinger bär Lussi en ring, förmodligen sin vigselring, och hon bär även örhänge. Foto Nils Thomasson. Privat.

Barndom

Flickan Lucia Larsdotter föddes den 5 april 1851 i Undersåkers lappförsamling. Hennes föräldrar var Lars Jonsson (1826–1893) från Storsjö fjäll i Hede lappförsamling och Lisbet Maria Nilsdotter Fjellsten (1822–1858) från Tranris i Undersåkers lappförsamling. Föräldrarna hade *goda villkor,* vilket bör innebära att de ägde många renar (Tännäs lappförsamlings kyrkoarkiv, födelse- och dopböcker 1851–1858).

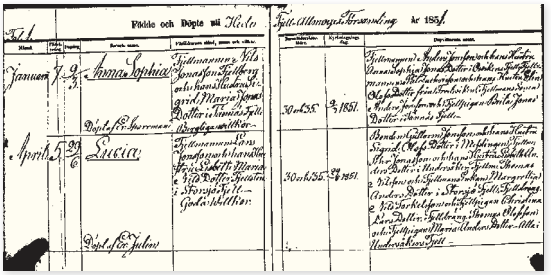

Utdrag ur födelse- och dopböcker 1851–1858, C:1, Tännäs lappförsamlings kyrkoarkiv. Originalet finns på Landsarkivet i Östersund.

Faderns föräldrar var renskötare i Storsjö fjäll i Hede lappförsamling, på *Norra Sidan Om Ljusnedahls Boende*. Lussis farfar, *fjellmannen* Jon Andersson (1794–1854), var ordningsman och hade två pigor i sitt hushåll (Husförhörslängder AI:1, 1841–1853 i Hede lappförsamling, Storsjöfjäll). Moderns föräldrar var renskötare från Tranris lappby i södra Jämtland.

Lekplats vid ett gammalt viste nära Mittådalen. Här har flera generationer barn från Mittådalstrakten lekt, kanske även Lussi Lars och hennes syskon och senare hennes egna barn. Foto Ewa Ljungdahl.

Lussi döptes i Ljusnedal den 29 juni 1851 av prästen Julin. Dopvittnen, som var jämförbart med faddrar, var *bonden Guttorm Jonsson och hans hustru Sigrid Olofsdotter i Messlingen, fjällman Per Jonsson och hans hustru Elisabet Andersson i Undersåker, fjällman Tomas Nilsson och fjällmannens änka Margareta Andersdotter i Storsjöfjäll samt fjälldräng Nils Torkelsson och fjällpigan Christina Larsdotter, fjälldräng Tomas Olofsson och fjällpigan Maria Andersdotter, alla i Undersåkers fjäll* (Tännäs lappförsamlings kyrkoarkiv, födelse- och dopböcker 1851–1858).

Lussi hade fyra syskon, systern Elisabet (Lisbet) och tre bröder; Jon, Nils och Anders. Lars Jonsson och hans familj bodde i kåta i ett viste vid Söderstädjan under vårarna. Där föddes Lussis syster Elisabet den 23 mars 1856 (brev Malin Doj). Kanske föddes även Lussi i vistet vid Söderstädjan eftersom hon var född på våren, den 4 april?

LUCIA LARSDOTTER (1851–1919), Undersåkers lappförsamling (lf)

SYSKON: Jon (1848–1924)
Nils (1849–1853)
Anders (185 –1896)
Elisabet (Lisbet) (f. 1856)

FAR: Lars Jonsson (1826–1893), Hede lf
FARFAR: Jon Andersson (1794–1854), ordningsman, Hede lf
FARMOR: Lucia Andersdotter (1801–1860), Hede lf

MOR: Lisbet Maria Nilsdotter Fjellsten (1822–1858), Undersåkers lf
MORFAR: Nils Fjellsten (1791–1864), Undersåkers lf
MORMOR: Lisbet Nilsdotter (1789–1869), Undersåkers lf

Lussis morfar Nils Fjellsten (1791–1864) från Tranris i Undersåkers lappförsamling var en stor renägare. Jon Larsson Doj, som var Lucias äldre bror, berättade om sin morfar:

När Jons far friade till Fjällstens dotter reste han till Tranris. Fjällsten lade fram en postilla för att kontrollera om friaren kunde läsa. Det kunde han oklanderligt. På kvällen bestämde Fjällsten att friaren skulle dela sängplats med honom. När friaren hade legat där en stund, sa Fjällsten till friaren i befallande ton: Nu kan du gå och lägga dig vart du vill, till och med att han inte längre fick ligga hos Fjällsten. Det var lydaktighet som Fjällsten ville se hos den blivande svärsonen (Tomasson 1988).

Rik har prästen antecknat om Nils Fjellsten i husförhörslängden (Undersåkers lappförsamlings kyrkoarkiv, husförhörslängder 1847–1867).

Fram till första renbeteslagen 1886 var det vanligt att bönderna hade egna renmärken och ägde renar som de hade i samernas vård. Lussis far Lars Jonsson hade till exempel kommunalordförande Olof Hedströms renar under sin vård. Systemet med skötesrenar innebar många kontakter mellan renskötarna och de bofasta. Man bytte både varor och tjänster. När Lars Jonsson och hans familj åkte efter ren till Hede, bodde de alltid hos Olof Hedström (brev Margareta Ringdal). Många bönder i Messlingen hade renmärken och renar. Bönderna hade avtal med samerna som skötte om deras renar mot rätt till bete och vedbrand under flyttningarna med renarna under höst och vår (Jonsson 1990).

På dagen efter Lussis sjuårsdag, den 6 april 1858, dog hennes mor *fjellmanshustrun* Lisbet i en kåta vid Söderstädjan, 36 år gammal. Dödsorsaken känner vi inte till. I ett brev upptecknat efter Lussis svägerska Malin Doj, som var gift med hennes bror Anders, berättar Malin om hur hon hade följt med sin svärfar Lars Jonsson (Lussis far) till de *äldre kåtorna vid Söderstädjan*. Där fanns tre kåtor. Lars Jonsson hade berättat för Malin att hans hustru Lisbet *där blivit död* och att det hade varit *särskilt smärtsamt då sonen Anders var liten pojke sådär åtta år, grinande och dragande sin pappa i hand och ville att de skulle gå och väcka mamma* (brev Malin Doj).

Lussis syster Elisabet var då endast två år. Fadern blev ensam med fyra barn mellan två och tio år. Vid folkräkningen 1860 fanns, förutom de fyra barnen, en dräng med i *fjällmannen* Lars Jonssons hushåll. Drängen hette

Kåtatomt i vistet vid Söderstädjan. Foto Ewa Ljungdahl.

Jon Jonsson (f. 1841) och var Lars yngre bror (Folkräkningen 1860, Jämtlands län). Ingen piga fanns inskriven.

Hur klarade Lars Jonsson av livet som renskötare med fyra minderåriga barn? Fanns det någon kvinnlig släkting som hjälpte till med barnen, eller hade han piga trots att ingen sådan fanns med vid folkräkningen 1860? Eller var det Lars yngre bror, drängen Jon, som skötte barnen? Följde barnen med på flyttningarna? Bodde de hos några bofasta när fadern var i renskogen? Vilken funktion hade dopvittnena – hjälpte de Lars Jonsson med barnen när han blev änkeman? Lucias första dopvittnen var bönder i Messlingen, tog de möjligen något ansvar för Lucia?

Lussi kunde läsa och hon behärskade också katekesen. *Försvarligt* har prästen antecknat om Lussis kunskaper i innanläsning och kristendomskunskap (Husförhörslängden Hede lappförsamling 1881–1898). Men vi vet inte var hon gick i skola. Hennes bror Jon gick i kateketskola i Storsjö (Renbetesdelegationens undersökningar 1912–16). Kanske var det där som även Lussi lärde sig att läsa. Kateketskolorna var ambulerande i mitten av 1800-talet, och skola hölls bland annat även i vistet i Svartmoren där Lussi och hennes familj var under förjulsvintern. Förmodligen deltog Lussi och hennes syskon i undervisningen i skolkåtan i Svartmoren några veckor varje år.

Efter några år som änkeman gifte Lussis far om sig med Anna Sara Persdotter (1847–1918) från Hede lappförsamling. Hon var 21 år yngre än maken och endast fyra år äldre än Lussi. Lars och Anna Sara fick fem barn tillsammans; dottern Anna Margareta (1868–1949) och fyra söner, Nils (1873–1944), Per (f. 1878), Lars (1880–1896) och Torkel (1887–1963). Lussis halvsyskon var ungefär jämngamla med hennes egna barn.

Giftermål och barn

Lussi gifte sig vid tjugo års ålder den 28 februari 1871 med *fjellmannen* Jon Jonasson Fjällberg (1849–1891) född i Undersåkers församling men boende i Mittådalstrakten. *Pigan* Lucia Larsdotter står det i vigselboken (Undersåkers lappförsamling, födelse- och dopböcker 1783–1877). Makens båda föräldrar var från Underåkers lappförsamling. Lussi och Jon fick nio barn tillsammans varav fem stycken, fyra döttrar och en son, nådde vuxen ålder. Alla barnen var inskrivna i Undersåkers lappförsamling.

anna lisa (1872–1872)
elisabet maria (1873–1890)
anna lisa (1875–1957)
anna sara (1878–1920)
jonas (1880–1936)
lars (1881–1881)
sigrid magdalena (1882–1920)
lars (1886–1886)
lucia (1888–1956)

Lucia födde alltså nio barn på sexton år, mellan tjugoett och trettiosju års ålder. I genomsnitt födde hon barn med knappt två års mellanrum. Vi kan anta att hon födde sina barn i en kåta i det viste där familjen bodde för tillfället. Tre av barnen, den äldsta dottern och två söner, dog som spädbarn. En dotter, Eli-

sabet Maria, dog i lungsot vid sjutton års ålder (Underåkers lappförsamlings födelse- och dopböcker 1878–1893). Dödsorsakerna för spädbarnen känner vi inte till. Spädbarnsdödligheten var stor under 1800-talet. Att bo i kåta och flytta med spädbarn kunde vara besvärligt, speciellt om barnen var födda under vinterhalvåret. Den äldsta dottern Anna Lisa, som var född den 15 mars 1872, avled endast tre dagar gammal. Hon hade erhållit nöddop den 18 mars och begravdes på Hede kyrkogård, antecknade prästen (Undersåkers lappförsamling, födelse- och dopbok 1783–1877).

Konflikten med Ljusnedals bruk och Farup

Markstridigheterna kring Ljusnedals bruk hade dramatisk inverkan på renskötseln i Härjedalen. Ljusnedals bruk ägde stora markområden, bland annat marken vid nuvarande Mittådalen, som då kallades Storvallen och användes som fäbodvallar av brukets arbetare. När järnbruket i Ljusnedal med tillhörande gruvor lades ned övergick bruksverksamheten till storskalig boskapsskötsel med mejerirörelse. Från mitten av 1800-talet var det brukspatron William Farup som stod för driften. Farup utkämpade bittra strider med samerna om rätten till betesmark under senare delen av 1800-talet. Flera gånger gick det så långt att renarna sköts ned av Farups män. När Farup dog 1893 sålde hans barn hela den enorma egendomen till staten, som upplät marken till renbete till samerna som kompensation för den mark som tagits ifrån dem vid avvittringen i mitten av 1800-talet.

Gränsmarkeringen mot Ljusnedals bruk står kvar norr om Mittådalen. Foto Ewa Ljungdahl.

Lussi Lars och hennes familj levde mitt i konflikten med Ljusnedals bruk och brukspatron Farup. Liksom alla samer i trakten var de drabbade, och både hennes far och hennes make fick renar nedskjutna av Farup. Torkel Larsson berättade 1938 för Ernst Manker att *Farup stred mot dåvarande Åre-Storsjö lappby … närmast gällde det hans far Lars Jonsson Doj och dennes måg, Jon Jonasson* (alltså Lussis far och make) (Nordiska museet, LA 474).

Lussis halvsyster Margareta Larsdotter Ringdal berättade om en episod under

Farup-epoken: Hennes farbror Jonas Jonsson Palm (1841–1911) hade i sin tur berättat att Margaretas faster Elin Jonsdotter (1832–1861) vaktade familjens renar på Vallarfjället när tre renar blev nedskjutna av en bonde. Bonden hade även riktat geväret mot Elin, troligast för att skrämma iväg henne. Dramat slutade med förlikning (brev Margareta Larsdotter Ringdal).

I ett utdrag ur domboken från vintertinget i Hede 24 januari 1893 berättas om en tvist mellan Farup och samer *uti ett inom Messlingens by invid Kappruet befintligt lappläger.* Tvisten gällde betande renar i Anåfjället som då ägdes av Farup. Det omtalade lapplägret var Krella, där Lussi med familj samt två av hennes bröder och ett par andra renskötarfamiljer bodde (Busk 1990).

Hur påverkade konflikten de enskilda samerna? Hur var det för kvinnor och barn att leva mitt i en konflikt som var så dramatisk att deras renar sköts ned?

Ingrid Rehnfeldt vid en av kåtatomterna i Krella. På bilden ringer Ingrid till sin informant George Busk i Messlingen för att bekräfta att vi är på rätt ställe. Foto Ewa Ljungdahl.

Hur levde Lucia efter makens död?

Lussis make dog 1891, 42 år gammal. Dödsorsaken känner vi inte till. Han begravdes i Storsjö (Undersåkers lappförsamlings födelse- och begravningsböcker 1878–1893). Lussi var fyrtio år och hade fem små barn att försörja. Den yngsta dottern Lucia var endast tre år gammal. Två år senare, 1893, dog även Lussis far.

Det måste ha varit ett hårt slag när maken och fadern dog med endast ett par års mellanrum medan Lussi fortfarande var småbarnsmamma. Hennes mor var borta sedan länge. Man kan tänka sig att Lussi och faderns andra hustru Anna Sara, som endast var några år äldre än Lussi och hade barn i ungefär samma åldrar (Lussis halvsyskon), hade hjälp och stöd av varandra.

Fortsatte Lussi att flytta med renarna efter makens död, eller blev hon bofast på någon av sina boplatser?

Lussi är upptagen som husbonde och hade renar vid den första renräkningen i Åre-Storsjö lappby 1905. Hur det var före den första renräkningen vet vi inte, men att Lussi övertog makens renar när han avled 1891 kan vi utgå ifrån. Dessutom hade hon säkert egna renar redan innan. Vem skötte renarna sedan maken hade avlidit? Hade hon någon dräng anställd? Hjälpte hennes bröder henne med renarna? När kunde sonen Jonas, som var elva år när hans far dog, överta ansvaret för familjens renskötsel?

Vad berättar arkiven om Lussis liv som änka?

1900 *Fjällkvinnan* Lucia Larsson hade i sitt hushåll barnen Anna Sara, Anna Lisa, Jonas, Sigrid Magdalena och Lucia (Folkräkningen 1900, Jämtlands län). Ingen piga eller dräng finns antecknad.

1905 *Änkan* Lucia Larsdotter var upptagen som egen husbonde. Förutom sina egna renar hade hon skötesrenar åt sina barn samt åt sin halvbror, drängen Nils Larsson Axman (Lappfogden i Jämtlands län, renlängden för Storsjö-Åre lappby).

1909 I Lussi Larsson Dojs familj ingick tre personer; hon själv, en ogift kvinna och en pojke under 15 år. Hon hade 494 egna renar, och av dem slaktade hon 66 stycken (Neander 1911). Det bör vara Lussis dotter Sigrid Magdalena och dennes son Jon Leonard som ingick i Lussis familj, se folkräkningen 1910 nedan. Förmodligen bodde de i Storvallen (Mittådalen), men i kåta eller stuga?

1910 I *fjällkvinnan* Lucia Larsson Dojs hushåll fanns detta år förutom Lussi själv hennes dotter Sigrid Magdalena och Sigrids son Jon Leonard (f. 1905). Sigrid var gift med *lappmannen* Klement Martin Nilsson från Oviksfjällen (Folkräkningen 1910, Jämtlands län). Lussi bodde nu alltså tillsammans med en dotter och hennes femårige son, men i hushållet ingick inte dotterns make Klement trots att de var gifta.

1910 Lussi var fortfarande egen husbonde. Hon hade 374 egna renar (varav 192 kor, 70

tjurar, 54 kokalvar och 49 tjurkalvar) och 207 skötesrenar åt sina barn Jonas och Sigrid (Lappfogden i Jämtlands län, renlängden för Storsjö-Åre lappby).

1911 Nu hade förhållandena ändrats. Lussi var inte längre egen husbonde utan hade sina 450 renar som skötesrenar hos sonen Jonas Jonsson (Lappfogden i Jämtlands län, renlängden för Storsjö- Åre lappby).

1912–1916 Under dessa år hade Lussi skötesrenar hos Klement Nilsson, som var gift med hennes dotter Sigrid (Renlängden för Storsjö-Åre lappby). *Klement Nilsson har alltid ägnat sig åt renskötsel, har stuga i Storvallen, intet jordbruk, några getter* skrev Eric von Sydow när han intervjuade Mittådalssamerna om deras renbetesmarker 1913.

1917 Från och med 1917 finns Lussi inte längre upptagen i renlängderna. Åre-Storsjö lappby hade då delats upp i tre mindre lappbyar; Tranris-, Handölsdalens- och Mittådalens lappbyar. Samerna i trakten av Mittådalen tillhörde från och med 1917 Mittådalens lappby.

Lussis renmärke (Lappfogden i Jämtlands län, renmärkeslängder, volym 1889–1960, Hede tingslag).

Varför försvann Lussi från renlängderna? Renskötseln i den stora Åre-Storsjö lappby hade i början av 1900-talet haft en nedgångsperiod med en förvildning av renhjordarna som följd. För att få ordning på renstammen slaktades så gott som alla renar ut, och nya djur köptes in norrifrån. Nils Thomasson, som var gift med Lussis yngsta dotter, köpte tillsammans med sin svåger Klement Nilsson upp levande ren i Västerbotten sommaren 1915. Året efter fick de ner renhjorden till Mittådalen. Thomasson hade också köpt renar av Pål Fredrik Nilsson i Glen (Thomasson 1981). Lussis son Jonas Jonsson bekräftade problemen med renskötseln 1913: *Renarna äro vilda. Största delen äro omärkta. Har i år ej fått märka en enda kalf* (Renbetesdelegationens undersökningar 1912–1916).

Vi kan anta att Lussi lät slakta ut större delen av sina renar omkring 1916 i samband med utslaktning och återuppbyggning av renstammen i samebyn.

Lucias ålderdom

Vi vet att Lussi under en period av sitt liv bodde i ett hus i västra delen av byn Messlingen, på Tron Perssons gård *Väst i Tröa.* Tron Persson var ungefär lika gammal som Lussi. Han hade renmärke och renar i Mittådalssamernas vård. Huset revs sedan och flyttades till Anådalen. På gården fanns också en bagarstuga där Lussis bror Jon Larsson och hans familj bodde. Det är troligt att även Lussi bodde i bagarstugan under någon period. Vi kan anta att Lussi bodde i Messlingen när hon började bli äldre, kanske bodde hon där ända till sin död (uppgift George Busk).

Eller bodde Lussi kanske i Mittådalen hos någon av sina barn de sista åren? En gissning är att hon i sådana fall bodde tillsammans

Bagarstugan till gården Väst i Tröa i Messlingen. Foto Ewa Ljungdahl.

med dottern Sigrid och hennes familj. Vid folkräkningen 1910 ingick Sigrid och hennes son Leonard i Lussis hushåll, och det är inte så långsökt att anta att Lussi bodde hos dem de sista åren, speciellt som vi vet att Sigrids make Klemens hade byggt en stuga i Storvallen vid rennäringsdelegationens undersökningar 1913.

Lucia Larsdotter var 68 år när hon dog av *ålderssvaghet*. Hon fick sin sista vila på Ljusnedals kyrkogård (Döds- och begravningsboken, Ljusnedals församling).

Ljusnedals kyrka. Foto Ewa Ljungdahl.

Från vänster: Olof Olsson, Nils Axel Renhuvud, Anna Sara Schain med sonen Nils i famnen, Lussi Lars. I dörröppningen står Lucia Thomasson och till höger om Lussi står Jonas Jonsson Renhuvud och Anna Britta Renhuvud med dottern Anna.

Fotot är taget i Mittådalen i samband med Anna Renhuvuds dop ungefär 1910. På bilden finns tre av Lussis barn; Anna Sara, Lucia och Jonas. Foto Nils Thomasson. Gårds- och SäterArkivet, Härjedalens fornminnesförening.

Lussis syskon

Av Lussis fyra helsyskon avled brodern Nils 1853 när han var knappt fyra år gammal. De övriga tre uppnådde vuxen ålder och stannade i Härjedalen och ägnade sig åt renskötsel.

- Systern Elisabet (Lisbet) gifte sig med renägaren Jonas Larsson (1845–1915). Hon fick flera barn varav sönerna Lars Jonasson Rehnfeldt (1878–1961) och Anders Renskyldt (1897–1979), båda blev renägare i Mittådalen.
- Brodern Jon Larsson Doj var renägare i Härjedalen.
- Brodern Anders Larsson Doj var renägare i Härjedalen och gift med Malin Doj, född Fjällberg (1850–1891).

Lussis halvsyskon

- Anna Margareta Larsdotter (1868–1949). Hon var gift med *fjellmannen* Nils Jonasson Ringdal (f. 1867) i Mittådalen.
- Nils Larsson Axman (1873–1944) var renägare i Mittådalen.
- Per Larsson (f. 1878) stod antecknad som dräng hos sin moster Malin Doj vid folkräkningen 1910. Sedan flyttade han förmodligen från området eftersom han inte återfinns i lappförsamlingarnas arkiv.
- Lars Larsson (1880–1896).
- Torkel Larsson (1887–1963) var renägare i Mittådalen.

Lussis barn och barnbarn

- Dottern Anna Lisa Jonsdotter gifte sig med Jon Torkelsson (1871–1929), renägare i Mittådalen.
- Dottern Anna Sara Jonsdotter gifte sig med Nils Nilsson Schain, renägare i Mittådalen.
- Sonen Jonas Jonsson var renägare och lade senare till efternamnet Renhuvud. Han *hade stuga i Storvallen, men intet jordbruk eller kreatur. Getter. Har gått på småskolan i Ljungdalen* (Renbetesdelegationen 1912–1916).
- Dottern *lappkvinnan* Sigrid Magdalena gifte sig med *lappmannen* Klement Martin Nilsson från Oviksfjällen. De gifte sig i den 30 december 1910 i Östersund. Sigrid hade då oäkta sonen Jon Leonard f. 1905. Paret bodde i Mittådalen.
- Den yngsta dottern Lucia var den första sameflickan som gick på Birka folkhögskola utanför Östersund. 1908 gifte hon sig med Nils Thomasson (1880–1875) från Myssjö församling i Jämtland. Nils Thomasson var fotograf och familjen flyttade senare till Åre. Nils och Lucia hade renar i Mittådalen. Nils var medlem i Mittådalens sameby, antagligen därför att hans hustru hade sin hemortsrätt där tidigare (Thomasson 1981).

Var bodde de?

PLATSER SOM OMNÄMNS I TEXTEN

Vi känner till ganska mycket om Lussi Lars och hennes familjs flyttningsmönster. Det var flera familjer från Mittådalen som flyttade tillsammans i ett årligen återkommande mönster mellan fjäll och skog. Den källa som ger mest information om hur man flyttade och var man bodde är renbetesdelegationens undersökningar från 1912–16. Då hölls förhör med de renägande samerna om hur de använde beteslanden och hur de flyttade under olika årstider. Jägmästare Eric von Sydow var i Storvallen (Mittådalen) i augusti 1913 och intervjuade renägarna där. Bland annat intervjuades Lussis bror Jon Larsson Doj om hur han flyttade med renarna. Andra skrivna källor som berättar om boplatser är breven från Malin Doj och Margareta Larsdotter Ringdal. Ytterligare boplatser känner vi till genom upplysningar från informanter.

Renskötarna bodde i ett viste med tre kåtor vid **Söderstädjan** på vårarna. Där föddes Lussis yngre syster Lisbet i mars 1856 och där dog hennes mor i april 1858 (brev Malin Doj). Brodern Anders bodde 1874 och åren därpå vid vistena vid Söderstädjan tillsammans med flera familjer från Mittådalen under vintermånaderna. Renarna betade då på Lillfjället samt på skogslandet ner mot Långå (brev Margareta Larsdotter Ringdal).

1875 bodde renskötarna Lars Jonsson (Lussis far), Nils Nilsson och Anders Fjällström i lappvistet vid **Stormoran** vid Lillfjället (brev Margareta Larsdotter Ringdal).

Den visteplatsen som invånarna i Messlingen fortfarande känner bäst till är **Svartmoren** som ligger ungefär två och en halv kilometer nordväst om byn. Resterna efter ett tiotal kåtor syns fortfarande. En av dem är *Lussi-Larskojan,* där resvirket ännu står kvar. En annan kåta med byggnadsrester kvar är *Jo-Larskojan*. Jo-Lars var Lussis bror Jon Larsson Doj.

Ingrid Rehnfeldt hälsar på vid Lussi-Larskojan i Svartmoren. Foto Ewa Ljungdahl.

På de övriga kåtatomterna finns inget virke kvar, endast stenar från eldstaden och en torvring berättar var kåtorna stod. Enligt uppgifter från 1893 hade *lappfamiljer af ålder uppehållit sig där från hösten inemot jul.* Inte så långt från vistet, på södra sidan av Svartån,

Torvring efter skolkåtan i Svartmoren. Kanske gick Lussi i skolan här? Foto Ewa Ljungdahl.

fanns ett stort rengärde. I Svartmoren bedrevs det skolundervisning omkring åren 1860–1870. Lärare var samen kateket Per Halvarsson från Storsjö. Det hände att även barn från Messlingen undervisades i skolkåtan i Svartmoren. Terminerna var tre veckor långa (Busk 1990 och Jonsson 1990).

Före jul var renskötarna vid **Grundsjön, Svartmoran** och **Söderstädjan**, där det var vinterslakt. Där slaktades även »bonderenarna« (brev Margareta Larsdotter Ringdal).

Ett viste kallades för Krella (som är det härjedalska namnet på sjukdomen mässling). Det fanns både östra och västra Krella, och vistena låg på södra sidan av sjön Messlingen upp mot Kappruet. I östra Krella fanns det två kåtaplatser medan det i västra Krella bodde flera familjer. I ett utdrag ur domboken från vintertinget i Hede 24 januari 1893 berättas om en tvist mellan Farup och samer *uti ett inom Messlingens by invid Kappruet befintligt lappläger.* Det var Krella som åsyftades. Enligt domboken vistades under åren 1889–1893 samerna Jon Larsson Doj och hustrun Brita Stina, Anders Larsson Doj med hustrun Malin Doj, Anders Fjällström, Nils Jonasson Ringdal och hustrun Margareta samt Jon Jonasson och Lucia Larsdotter i Krella (Busk 1990). Krella användes troligen under höst och tidig vinter, kanske även på våren.

I Krella bodde alltså både Lussi Lars och hennes make och båda hennes bröder Jon och Anders med hustrur samt hennes yngre halvsyster Margareta Larsdotter Ringdal.

Kalvningsplats i maj var i **Mittådalen**, tre kilometer ovanför Storvallen. Lussis bror Jon hade en kåta där, vilket förmodligen de andra renskötarna också hade. Flera vittnen berättar att familjerna inte längre flyttade med renarna, det gjorde bara renskötarna. Familjerna var bofasta i stugor i **Storvallen** (Renbetesdelegationens undersökningar 1912–16).

Under sommaren var man i **Storvallen**, där man mjölkade i gärde under tre–fyra veckor. Sedan flyttade man till **Daddsjöarna** i augusti månad. Sensommaren var man vid **Mittåhammaren** och under parningstiden i september vid **Mittåsjön.** På senhösten flyttade man åter till **Storvallen** där man bodde ett par veckor. Därefter till **Svartmorhöjden** där man var under slakttiden. Efter jul fortsatte man till **Ruändan** och var där tre–fyra veckor för att sedan flytta till **Särvfjället**. Man hade fasta kåtor överallt. Vissa vintrar bodde Jon i **Anåfjället i Lillfjället**, men då Farup började tvista med samerna slutade han med det. Jons farfar Jon Andersson flyttade på vintrarna ända ner till Sonfjället, men det hade inte förekommit därefter (Renbetesdelegationens undersökningar 1912–16).

Det bodde flera samer i **Messlingen** i början av 1900-talet. Lussi Lars bodde i ett hus på Tron Perssons gård *Väst i Tröa*. I en bagarstuga på samma gård bodde Lussis bror Jon Larsson och hustrun Brita Stina. (uppgift George Busk).

Fakta

Skattefjäll, lappby, sameby: Vid den första renbeteslagens införande 1886 (i Jämtlands län trädde lagen i kraft först 1889) fanns det tre skattefjäll i Hede socken; Mittådalen, Skärvagsdalen och Ljungris. Skattefjällssystemet innebar att enskilda samer betalade skatt för att enskilt eller tillsammans bruka ett geografiskt område, ett skattefjäll, för renbete. Efter 1886 skulle renägarna i stället bedriva kollektiv renskötsel inom av staten bestämda lappbyar. De före detta skattefjällen Mittådalen, Skärvagsdalen och Ljungris kom tillsammans med ett område i södra jämtlandsfjällen att utgöra den stora Åre-Storsjö lappby. 1916 delades Åre-Storsjö lappby upp i tre mindre lappbyar; Handölsdalens, Tranris och Mittådalens lappbyar. Tranris- och Handölsdalens lappbyar slogs 1962 ihop till en lappby med namnet Handölsdalens lappby. 1971 byttes termen lappby ut mot sameby. Om Lussi Lars och hennes familj hade levt i dag skulle de ha tillhört Mittådalens sameby.

Mittådalen: Den plats som i dag heter Mittådalen kallades tidigare för Storvallen och var fäbodvall till torpare under Ljusnedalsbruk. I slutet av 1800-talet, när bruket upphörde och staten köpte in stora delar av markinnehavet, upphörde även fäbodbruket och Storvallen blev istället huvudviste för samerna i Mittådalens sameby. Samer från flera äldre visteplatser norr Mittådalen flyttade ned till Storvallen. Namnet Storvallen byttes så småningom ut till Mittådalen, sydsamiskans *Mihte*.

Funderingar och reflektioner

När vi började söka uppgifter om Lussi funderade vi på om det var möjligt att hitta uppgifter som visade om hennes äldre släktingar var skattelappar före 1886, alltså betalade skatt för ett avgränsat skattefjäll. Tyvärr verkar det inte vara möjligt att hitta sådana uppgifter om samerna i Härjedalen. I Kronouppbördsboken i Härjedalens fögderi (skattelängden) står det bara att skattefjällen Mittådalsfjäll, Skärvagsfjäll och Ljungris *innehaves av lappar* och att ränta (skatt) betalades i smör. Det finns tyvärr inga namn på samerna som betalade skatten.

I arkiven saknas precisa uppgifter om var Lussi Lars eller andra samer hade sina kåtor. Det är en stor skillnad mot jordbrukarna, som sedan hundratals år har haft sina gårdar och ägogränser noggrant utmärkta på fastighetskartor. När det gäller den exakta platsen för enskilda samers kåtor är vi hänvisade till sagesmän.

Ofta får man uppfattningen att de renägande samerna tidigare flyttade omkring lite hur som helst och slog upp sina kåtor där det var lämpligt för tillfället. När vi studerar Lussi Lars släktförhållanden ser vi att samerna tvärtom var tämligen stationära, höll sig inom ett och samma geografiska område och hade fasta visten som de flyttade mellan. Det är intressant att Lussis farfar Jon Andersson, som var född 1791, var ordningsman och renägare i Mittådalstrakten, och i dag år 2012 är Lussi Lars barnbarnsbarn renägare i precis samma område. Det är många av Mittådalens nuvarande befolkning som kan räkna släktskap med Lussi Lars även om de själva inte är medvetna om det.

Det verkar som Lussi Lars släktingar både bakåt och åtminstone en generation framåt i tiden har gift sig med renskötande samer från närliggande områden i Härjedalen och södra Jämtland. Utifrån arkivuppgifterna tycks Lussis familj och flera av hennes närmaste släktingar ha levt mycket nära varandra.

Lussi Lars levde i en tid som var dramatisk och omvälvande för de renskötande samerna. Omstruktureringen i samband med skattefjällssystemets upphörande 1886, när samerna istället för att enskilt ha betalat skatt för ett avgränsat skattefjäll nu skulle bedriva kollektiv renskötsel i områden som bestämdes av staten, måste ha varit en stor och besvärlig omställning. Vi kan bara ana oss till vilka konsekvenser detta fick. Kanske splittrades gamla kontaktnät och allianser och man tvingades i stället bedriva renskötsel tillsammans med personer som man inte alls önskade samarbeta med. Det är väl känt att många samer inom hela det sydsamiska området lämnade renskötseln runt sekelskiftet 1800/1900-talet efter renbeteslagens införande. Markstriderna med Ljusnedals bruk och Farup var förstås också både dramatiska och förödande för renskötseln och var en av anledningarna till att renarna i Åre-Storsjö lappby blev *förvildade* och måste skjutas ut. Hur det kändes för de enskilda renägarna när deras renar sköts ner av Farup och hans an-

hängare kan vi inte föreställa oss. Ytterligare en besvärlig omständighet var att renbete i Norge inte längre var möjligt efter unionsupplösningen 1905, då gränsöverskridande renskötsel förbjöds. Tidigare var det vanligt att svenska renar betade i Norge och vice versa utifrån tillgång till bete.

En annan stor omställning för Mittådalssamerna var att de flesta renägare byggde permanenta hus i Storvallen (Mittådalen) i början av 1900-talet. Det innebar att familjerna inte längre följde med på flyttningarna, utan kvinnor, barn och de män som hade lämnat renskötseln bodde i Storvallen så gott som hela året. Förmodligen följde familjerna med till sommarvistena Daddsjöarna, Mittåhammaren och Axhögen men inte på de övriga flyttningarna. Övergången till permanent boende bör ha underlättat livet, kanske speciellt för kvinnorna.

Med hjälp av källmaterialet – sagesmännen, de skrivna arkiven, fotografierna och de fysiska platserna – blev det möjligt att få en inblick i Lussi Lars och hennes familjs liv. När vi började med arbetet trodde vi inte att det skulle gå att samla så mycket fakta som det faktiskt gjorde. Men fortfarande är frågorna många, speciellt vad gäller Lussis dagliga liv. Mer ingående forskning i arkiven ger säkert flera upplysningar om Lussi och hennes familj, men det ryms inte inom ramen för vårt arbete så det lämnar vi åt andra intresserade.

Ett stort tack till George Busk i Messlingen som har gett oss ovärderliga upplysningar om Lussi Lars och hennes familj! Tack även till framlidne Jakob Jonsson för all information om Mittådalens äldre historia.

Till sist: Tack Lussi Lars för att vi har fått lära känna dig lite bättre!

Ingrid Rehnfeldt och *Ewa Ljungdahl*
i december 2012

Lussi Lars, förmodligen i Mittådalen. Fotograf okänd. Gårds- och SäterArkivet, Härjedalens fornminnesförening.

Skrivna källor

Brev från Malin Doj. Brevet skrevs i samband med utredning om renbetesrätt på vinterlandet och har varit inlämnade till tingsrätten i Sveg.

Brev från Margareta Larsdotter Ringdal. Brevet skrevs i samband med utredning om renbetes rätt på vinterlandet och har varit inlämnade till tingsrätten i Sveg.

Busk, G. 1990. Samerna. I *Messlingen – byn vid vägens ände.*

Döds- och begravningsboken, Ljusnedals församling.

Folkräkningen 1860, Jämtlands län

Folkräkningen 1900, Jämtlands län

Folkräkningen 1910, Jämtlands län

Husförhörslängder AI:1 (1841–1853) i Hede lappförsamling, Storsjöfjäll

Husförhörslängden Hede lappförsamling 1881–1898

Jonsson, E. 1990. Bofasta och samer. I *Messlingen – byn vid vägens ände.*

Kronouppbördsboken i Härjedalens fögderi, skattelängden.

Lappfogden i Jämtlands län 1852–1975. D I Renlängder.

Lappfogden i Jämtlands län. Renmärkeslängder.

Neander, A. *Förteckning över Sveriges lappar och deras renar enligt uppgifter från åren 1909–1911.*

Nordiska museets arkiv. Lapska arkivet, 474.

Renbetesdelegationens undersökningar 1912–16.

Thomasson, N. 1981. Min far Nils Thomasson. *Jämten.*

Tomasson, Torkel. 1988. *Några sägner, seder och bruk, upptecknade efter lapparna i Åsele- och Lycksele lappmark samt Herjedalen sommaren 1917.* Lindin, L. Och Rydving, H. (red.). Uppsala, 1988.

Tännäs lappförsamlings kyrkoarkiv. Födelse- och dopböcker 1851–1858. C:1.

Undersåkers lappförsamling. Födelse- och dopböcker 1783–1877. C:1.

Undersåkers lappförsamling. Födelse- och dopböcker 1878–1893. C:2.

Undersåkers lappförsamlings kyrkoarkiv. Husförhörslängder 1847 – 1867. AI:3.

Muntliga källor

George Busk, Messlingen

Jakob Jonsson, Mittådalen

Olle Rensberg, Funäsdalen

I den här skriften får Du lära känna Lucia Larsdotter, »Lussi Lars«, från Mittådalen. Lussi föddes 1851 och levde hela sitt liv nära renskötseln. Hon blev tidigt änka och ensam med fem minderåriga barn. Lussi Lars levde under en tidsperiod när det var stora omstruktureringar i det samiska samhället. Hon upplevde bland annat omställningen från skattefjäll till sameby, konflikterna med Ljusnedals bruk och patron Farup samt övergången från ett nomadiserande liv till mer permanent bosättning i Mittådalen. Lussi avled 1919 av ålderdomssvaghet och begravdes på Ljusnedals kyrkogård.

Ingrid Rehnfeldt på besök vid sin matterahkas (farmors mors) kåtaplats i Svartmoren

Länsstyrelsen Jämtlands län

Kalejdoskop

GAALTIJE sydsamiskt kulturcentrum

ISBN 978-91-979433-6-9
ISSN 1650-3503
Skrifter utgivna av Gaaltije 12

TEXT: Ewa Ljungdahl och Ingrid Rehnfeldt · GRAFISK FORM: Gudrun Ros · TRYCK: Kaigan, Solna 2013